

Kentin Görünmez Hikâyesi: Ankara İpeği

İdil Çalışkan¹

ORCID: 0009-0000-0554-0987

Öz

Çalışma, tiftik ve sof dokumacılığı sayesinde Osmanlı Ankara'sında 16. ve 19. yüzyıllar arasında gelişen uluslararası ticari rotalar ve sermaye dolaşımı üzerinden kentin sosyo-mekânsal bir okumasını yapmaktadır. Bunu yaparken, seyahatnameler, akademik araştırmalar ve ikincil kaynaklar üzerinden tarafsız bir tablo çizmektedir. Makale, Ankara'nın başkent olduğunda "yoktan var edilen şehir" algısının temeli olan kasaba görüntüsünün ötesinde, liman kentlerini aratmayacak nüfus yoğunluğuna ve kozmopolitliğe sahip, oldukça hareketli bir ticaret merkezi olduğunu vurgularken; Müslüman ve gayrimüslimlerden oluşan yerel halkın kente özgü tiftik geçisinden ürettiği sof kumaş sayesinde, kendine özgü kimlik yapısıyla, küresel bir tekel; Kale ve çevresinde gelişen kentsel mekânlarıyla, sınırlarını kendisi yaratan, içe kapanık ve kendi yanında kavrulan oldukça mütevazı bir yerleşim örneği olduğunu da ortaya koymayı hedefler. Ankara eşsiz ürünü sof sayesinde oldukça canlı ve hareketli bir Osmanlı kenti olarak Avrupa'da da oldukça tanınmaktadır. Tüccarların mekânsal hareketliliği yalnızca Ankaralı olanına özgü değildir, tam tersi de (Ankara'ya yerleşen Avrupalı tüccarlar) oldukça yaygındır. Çalışmada, kentin sakinleri arasında pek popüler olmayan özgün tarihini görünür kılmak için öneriler geliştirilmiştir. Burada amaç, kent tarihini okumak için yeni bir yöntem geliştirmek olmasa da kentin sosyo-mekânsal kurgusunun zaman içindeki dönüşümünü sermayenin birikimi vasıtasıyla kavrama ve aktarmanın önemine değinmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sof, tiftik, Ankara geçisi, Ankara manzarası, sermaye birikimi

¹ Bağımsız Araştırmacı, E-posta: idical@gmail.com

idealkent ©

ISSN: 1307-9905 E-ISSN: 2602-2133

DOI: 10.31198/idealkent.1445336

Derleme Makalesi / Review Article

Sayı Issue 44, Cilt Volume 16, Yıl Year 2024-2, 1108 - 1132

The City's Invisible Story: Ankara Silk

İdil Çalışkan²

ORCID: 0009-0000-0554-0987

Abstract

The study conducts a socio-spatial analysis of the international trade routes and capital circulation that developed between the 16th and 19th centuries in Ottoman Ankara through the production of mohair and camlet. It draws a picture through travelogues, academic research, and secondary sources. Beyond the perception "built from scratch", Ankara was a vibrant commercial center with a cosmopolitan population density comparable to port cities. The local population, consisting of Muslims and non-Muslims, used to produce camlet from the unique Angora goat. The city became a global monopoly with its distinctive identity, and was a modest settlement with its urban spaces developing around the Castle, self-creating its borders, and introverted. Ankara was well known in Europe as a vibrant and lively Ottoman city. Spatial mobility of traders was not unique to the locals of Ankara, European merchants were also settling in Ankara. To make the unique history of the city visible is the main concern of the text. The aim here is not to develop a new method for studying urban history but to emphasize the importance of capital accumulation as a medium for grasping the transformation of socio-spatial set up of the city over time.

Keywords: *Mohair, camlet, Angora goat, the view of Ankara, capital accumulation*

² Independent Researcher, E-mail: idilcal@gmail.com

Giriş

*“Zira hafıza dediğin, oldum olası hatırlamayı severdi.
Hatırlamaksa, zaten bir şeyi yoktan var etmek demektir.”
(Şafak, 2018, s. 148)*

Cumhuriyetin ilanından hemen önce başkent ilan edilen Ankara, toplum belleğindeki yerini “yoktan var edilen şehir” olarak alır, çocuk zihinlerimize de Ankara Marşı ile öyle yerleşir. Kökleri Frig uygarlığından da eskiye dayanan, Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı’nın izlerini sürebildiğimiz bu kent nasıl olur da “yok”tan var edilir? Roma İmparatorluğu’nun Galatya eyaletine başkentlik yapmış büyük bir kent olan Ankara, Avrupa ticaret ağında ve İpek Yolu üzerinde bulunan önemli bir merkez, Osmanlı döneminde de parlak bir tüccar kenti iken, Cumhuriyet kurulduğunda bir kasaba görünümündedir. Ankara’nın bazılarımız tarafından çok sevilmesini hikâyelerine, bazıları tarafından sevilemeyişi ise bu hikayelerin görünmezliğine bağlamak naiflik gibi dursa da iyimserliğimizi koruyarak kentin üzerindeki görünmezlik pelerini kaldırmayı bir deneyelim.

Ankara mekânsal olarak bakıldığında, Atatürk Bulvarı gibi erken Cumhuriyet dönemi planlı alanları haricinde, maalesef kimlik kazanamamış, ziyaretçileri ve yerlisinin zihninde kendine olumlu yer edinememiş bir kent. Bu durum, Ankara için bu kadar çok bellek çalışması yapılagelmesinin nedenlerinden biri belki de. Bu çalışma da kentin görünmez hikâyelerinden birini tiftik üzerinden okumayı amaçlıyor. Tiftiğin Ankara için esas önemini park ve refüjlerdeki keçi heykellerinden anlamak güç olabilir. Zira sof, zamanında bütün bir kentin ekonomisini oluşturan ve uluslararası şöhrete sahip eşsiz bir ürün. Endüstriyel bir ürün olarak tiftiğin niteliklerini sıralamaktansa, kent tarihini sermayenin birikimi üzerinden okumak için elimizde ne kadar bereketli bir veri olduğunun farkına vararak başlamak çok daha heyecan verici olacak.

Üç Altın Yüzyıl (16.-19. Yüzyıl)

“Sof Şehri Ankara”nın (Kılıçbay, 1994, s. 65) en parlak zamanlarından olan 1640’lı yıllarda kente gelen Evliyâ Çelebi (2008, ss. 526-527), seyahatnâmesinde “Eyyub Nebî ipeği” der Ankara sofuna; tiftik geçişinin Ankara’dan başka yerde yetiştirilememesini ise Hacı Bayram Veli’nin kerametine, kentin havası ve suyunun güzelliğine bağlar. Bu ipliğin üretildiği

keçinin özgünlüğü ve eşsizliğini betimlerken, Ankara halkının toplumsal yapısını da aktarır:

“Bu sof da Ankara'ya mahsustur. Yeryüzünde bir diyarda olmak ihtimali yoktur.

Frenk veled-i zinaları bu Ankara keçilerinden Frengistan'a götürüp ince ve yumuşak iplik eğirip sof dokumak istediler. Allah'ın emriyle keçiler bir senede bayağı tüylü keçiler oldu ve dokudukları şeyleri sof olmayıp dalga vermeye kâdir olmadılar. Sonunda Engürü'den eğrilmiş sof ipliği alıp Frengistan'a götürüp sof edelim dediler, olmadı. (...)

Ankara halkı, Hacı Bayram-ı Velî'nin kerametidir, suyumuzun ve havamızın yumuşaklığı hükmüdür, derler. Gerçekten de yeryüzünde benzeri yok sofları olur. (...)

Ve halkı genellikle karalar ve denizler tüccarıdır. İzmir'de, Frengistan'da, Arabistan'da, Mısır'da ve yedi iklimde sof makbul olduğundan halkı seyahat ile ticaret ederler. Ermenisi ve Yahudisi gayet çoktur.” (Evliyâ Çelebi, 2008, s. 527)

Evliyâ Çelebi dışında Ankara'ya uğrayan pek çok seyyahtan Alman Dernschwam (1992), sofun İstanbul'dan Venedik'e yolculuğunu Ankara'dan yola çıkan bir kervana katılarak gözlemleyen Polonyalı gezgin Simeon (Andreasyan, 1964, s. 23) (Şekil 1) ve çizdiği Ankara gravürü dışında kentte yer alan mimari yapılardan da söz eden Fransız gezgin Tournefort (2013, ss. 227-229) daha ayrıntılı okunabilir. Gezinlerin yanı sıra, Avusturya elçisi Ogier Ghislain de Busbecq'in de hasbelkader yolu Ankara'ya düşer. Bu sayede Augustus Tapınağı'nda bulunan “Res Gestae Divi Augusti” yazıtının da kayıt altına alınarak literatüre girmesini sağlamıştır. 1555 yılında meslektaşı ve yakın arkadaşı Nicholas Michault'ya yazdığı ilk mektupta sof üretimini o kadar ayrıntılı anlatır ki iplik yapımından kumaşın dokunmasına ve yıkanıp boyanmasına kadar her aşamayı tarif edip, Kanunî Sultan Süleyman'ın bile başka kumaştan giysi giymediğini notlarına ekler (Busbecq, 2011, ss. 54-55).

Şekil 1. İstanbul'dan Ankara'ya gelen bir kervan. (Kaynak: Koç Üniversitesi VEKAM Arşivi)

Ankara'da günlük yaşama ve kent hayatına dair öğrendiğimiz bir başka durum, farklı etnik ve dini kökenden toplulukların aynı mahallelerde bir arada yaşamasıdır. Ankara'nın farklı dönemlerdeki nüfus sayım kayıtlarına bakıldığında, kentte Rumlara ve Ermenilere ait kiliseler, manastırlar; Yahudi ve Müslümanların bir arada yaşadığı mahalleler olduğu belgelenir. Kentte, Müslüman esnaflar arasındaki dayanışmanın rahatlıkla anlaşıldığı bir oluşum olan Ahilik teşkilatı bulunur ve sof ticaretinde farklı ritüeller ile varlığını hissettirir.

Bu ticari ilişkilerden birinin izini Hollanda'dan Anadolu'ya süren İsmail Hakkı Kadı'nın (2012) doktora tezi Ankara'nın pek çoğumuz gibi bilmediğimiz hikâyesinin izini, uluslararası bir okuma ile tersten sürerek tiftik endüstrisi, ürünleri, ilgili üretim faaliyetleri ve ticaretinin ayrıntılı bir incelemesini yapar. Ankara'nın geçmişine de değinen tez, dönemin tiftik-sof ticaret ağlarının Avrupa'daki izleriyle çizdiği rotalara işaret ederken, kent içindeki toplumsal oluşumlara ve kentin parladığı dönemdeki uluslararası önemine ışık tutar. Sermayenin 18. yüzyılda Ankara-Hollanda arasındaki hareketliliğini izleyebildiğimiz bu ticari süreç, sermayenin sınıır ötesi dolaşımı aracılığıyla kent tarihini okumamıza ve günümüzdeki kent dokusunun oluşumuna dair fikir yürütmemize de olanak tanır.

Ankara'nın ticari önemini öğrendiğimde yaşadığım şaşkınlığı, "Tarihi Dokumak: Bir Kentin Gizemi" sergisinin küratörlerinden Gözde Çerçioğlu Yücel (2018, s. 9) de "sof" kelimesini ilk duyduğunda benzer biçimde yaşadığını anlatıyor makalesinde ve "böylesine kıymetli bir ürünün nasıl olup da bunca zaman, çok değerli tarih araştırmacılarının haricinde, kamuoyunda merak uyandırmadan gizemli kalabildiği"ni sorgularken karar veriyor VEKAM ile hazırladıkları sof sergisini yapmaya. Sof, Ankara keçisinin tiftiğinden dokunan özel bir ipeksi kumaş. Türk Patent ve Marka Kurumu tarafından da 22 Aralık 2023'te "Ankara Sof Kumaşı Coğrafi İşaret Tescil Belgesi" aldı, çiçeği burnunda. Tiftik ise, Ankara yöresine özgü Ankara keçisinin göz kamaştırıcı beyazlıktaki kıvrıkcık yünü ve ipek kadar ince. Sonda söylenecek olanı başta söylemek gibi olacak ama Ankara'nın nadide tiftik keçilerinin Güney Afrika'ya kaçırılmasıyla kentin ekonomisi ile beraber nüfus ve kentsel dokusundaki değişikliklerle bağ kurabileceğimiz bu ticari yapıyı hikâye eden bir anlatıyı Ankaralılar olarak bilmiyor oluşumuz ve Ankara'nın Osmanlı'nın son dönemlerindeki pek çok yerleşim yeri gibi "yok" olmaya yüz tutmuş yapısı, "yoktan var edilen şehir" tanımının temellerini atar. Halbuki Ankara, 14. yüzyılın başından, 19. yüzyıla kadar tiftik üretimi üzerinde küresel bir tekele sahiptir; 16. yüzyılın başlarından itibaren, tiftik ürünlerinin Avrupa'ya önemli miktarda ihraç edilmiş olması da o dönemde Avrupalı ziyaretçilerin tiftik ve Ankara'ya büyük ilgi göstermesinin nedenidir (Kadı, 2012, s. 39).

Bu altın dönemde, özellikle Venedik, İngiltere, Fransa, Hollanda, Lehistan gibi pek çok ülke ile ticari ilişkiler, Ankara'daki gayrimüslimler üzerinden kurulur (Ergenç, 2000, s. 55). Sırf sof ticaretinin ışıltısına kapılıp Ankara'ya yerleşen çok sayıda Avrupalı tüccar vardır. Hatta Polonyalı Simeon seyahatnamesinde Ankara'ya geldiğinde hemşerileriyle karşılaştığından ve kendini evinde gibi hissederek şehirde bir ay geçirdiğinden bahseder (Andreasyan, 1964, s. 162).

Tiftiği yalnızca Ankara'ya özgü eşsiz bir ürün olarak değil kent tarihini okumak için de elverişli bir araç olarak görmek gerekiyor. Ticaret, hemen her zaman kentlerin gelişimi için bir lokomotif görevi görür. Ankara sözü konusu olduğunda da bir katalizör olarak devreye girer, ancak sanayi devriminden sonra ekonominin İmparatorluk genelinde zayıflamasından tiftik ticareti de etkilenir. 19. yüzyılın sonlarından itibaren İngilizler Güney Afrika'ya, Amerikalılar da ABD'ye hem yasal hem yasadışı yollarla keçileri götürürler (Tan, 2014). Böylece, Ankara ekonomisinin can damarı

kesilmiş olur. 1881 yılında Ankara geçisinin dış ülkelere satışı II. Abdülhamit'in fermanıyla yasaklansa da bu çok geç bir adımdır. Günümüzde dünya tiftik üretiminin çoğu Güney Afrika'da ve ABD'nin Teksas eyaletinde yapılıyor.

Mekânda Sof: Hanlar ve Bedesten

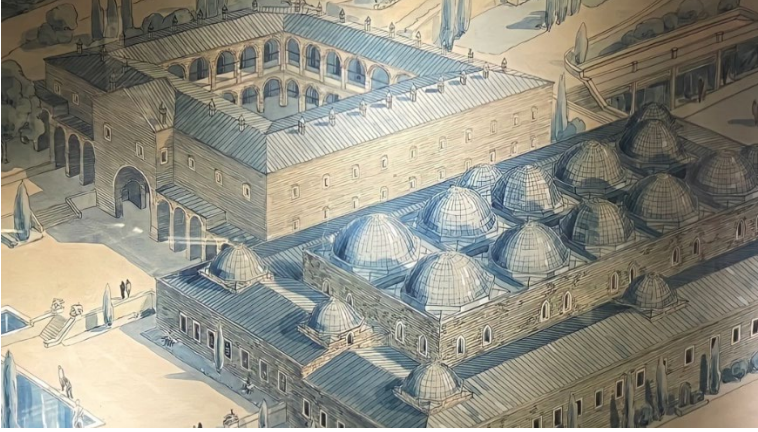
Geri dönüp, bu parlak dönemin kentteki mekânsal izlerine baktığımızda fazlasıyla hareketli bir ticari yaşamın izlerini görürüz. Ankara kendi yağında kavrulmuş bir kent olageldiğinden, muhtemelen büyük bir bölümü Osmanlı'nın da yükselme devrine rastlayan bu üç yüz yıllık dönemin kente mekânsal yansıması da yine kendi ekseninde olur.

Kent, mekânsal olarak incelendiğinde, Ankara'nın en eski mahalleleri, aslında bir Bizans yapısı olan Kale içinde ve çevresinde bulunur. Kale, sosyal, ekonomik ve siyasi yaşamda merkezi bir rodedir. Askeri olarak da korunduğu için devletin ve tüccarların değerli eşyaları burada depolanır, saldırı durumunda insanlar buraya sığınır. Kale aynı zamanda kentin gözde mahallelerine ve en pahalı konutlarına ev sahipliği yapar (Ergenç, 2000, s. 49). Dışarıda ise yerleşik olmayan ticari faaliyetlerin yapıldığı pazarlar bulunur; "Kalealtı" da denen bu kısımda yolcuların konaklaması için kervansaraylar, tarımla uğraşanların yaşadığı konutlar, tekke ve zaviye gibi yapılar yer alır (Tekeli, 1987, s. 160).

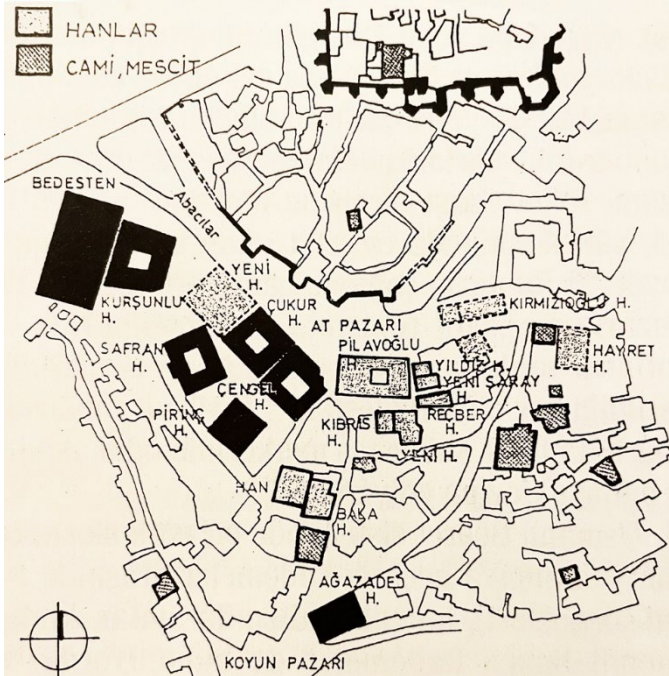
16. yüzyıla doğru nüfus artışı ve yerleşik ticaretin ortaya çıkmasıyla, ticari hacim artar ve kent Kale dışında Bedesten çevresine doğru gelişmeye başlar. Bedesten çevresinde kapalı hanların artmasıyla yoğunlaşan yapılaşma kentin ticari merkezini ve yeni odağını oluşturur (Tekeli, 1987, s. 161). Osmanlı döneminde kamusal olarak pek bir yatırım görmeyen kente yapılan en önemli mimari katkı Mahmut Paşa Bedesteni olarak görülebilir (Şekil 2). Yapıları kuşatan ve birbirine bağlayan sokaklarla meydanlar ise farklı ticari ürünlerde uzmanlaşarak açık pazaryerleri olarak bu çekirdeğe eklenir. Atpazarı, Samanpazarı, Koyunpazarı hanlar çevresinde konumlanan ana sokak ve meydanlardır aslında (Şekil 3).

"Kentlerde bu yeni merkezin oluşumu yavaş yavaş bir yapılaşma yoluyla değil, bir vakfın yarattığı imaret ya da külliye halinde bütüncül bir uygulamayla gerçekleştiril[ir]. Camisi, hamamları, hanları, bedesteni ve benzeri öğeleriyle özellikle büyük kent bedestenleri, taş kubbeleri, demir kapılarıyla yalnız ticari malları korum[az], aynı zamanda kent zenginlerinin servetlerini sakladıkları yer olu[r]." (Tekeli, 1987, s. 161)

Böylece Kale surları içerisindeki kent yaşantısı dışarı taşarak dönüşür ve yeni mahalleler türeterek kent dokusunu genişletir.

Şekil 2. Mahmut Paşa Bedesteni ve Kurşunlu Han, Mahmut Akok çizimi. (Kaynak: Çalışkan, 2021, s. 28)

Şekil 3. Bedesten ve çevresi (kapalı hanlar ve açık pazarlar). (Kaynak: Aktüre, 1994, s. 103)

Ankara'ya bir hanlar kenti demek de aslında pek yanlış olmaz. Bunların en ünlüsü sayabileceğimiz Suluhan'da (Hasan Paşa Hanı) ticari faaliyetler mekânsal olarak değişim göstermiş olsa da günümüzde hala sürdürülüyor. Halbuki Suluhan hala bir ticarethane olarak kullanılmakla birlikte Ankara hanları arasında Kale bölgesi dışında ayakta kalan tek han. Posta Caddesi ve Anafartalar Caddesi birleşimini ayrı tutarsak, Suluhan ve çevresi günümüzde de Ulus Hali ile birlikte hanlar etrafında gelişen açık pazar alışkanlığını sürdüren bir kamusal alan işlevine de sahip (Bakırer ve Madran, 2000, s. 109). Bedesten ile çevresinde türeyen han yapılarına da kısaca değinelim. Günümüzde Anadolu Medeniyetleri Müzesi olarak hizmet veren Mahmut Paşa Bedesteni, Fatih Sultan Mehmet'in sadrazamı Mahmut Paşa tarafından yaptırılmış bir vakıf bedestenidir. 1464-1471 yılları arasında yapıldığı ve içerisinde 100 civarında dükkân olduğu tespit edilmiştir (Işıklar Bengi ve Sağıroğlu, 2020). Sofun depolandığı, alım satımının yapıldığı ve dolayısıyla yüksek parasal döngülerin gerçekleştiği, özel bekçiler tarafından korunan güvenli bir yer olarak kaydedilmiştir. Mahmut Paşa Bedesteni'nin 1473 tarihli vakfiyesinin günümüz Türkçesine çevirisini de not edelim:

“Ankara şehrinde o ünlü vezir
Yaptırdı bir bedesten ki herkes beğenir
Doğu'ya ve Batı'ya oradan sevk edilir sof
Huri giysilerinden üstün yadedilir sof” (Tamur, 2003, s. 121; Uzunçarşılı, 1988, s. 486).

Ankara Manzarası tablosu, üretiminden dağıtımına pek çok aşamasını anlatır bu sürecin (Şekil 4). Keçiler kırkılır, iplikler eğrilir, kumaşlar doku-
nur ve boyanır. Sonra Bedesten'de alınır satılır ve kervanlarla tüm dünyaya dağıtılır. Anlatmaya değer apayrı bir hikâyesi olan ve Rijksmuseum'dan Ankara'ya (Rahmi Koç Müzesi'ne) yolculuk eden; Semavi Eyice'nin Ankara'ya ait olduğunu 1976 yılında tespit ettiği ve o tarihe kadar Halep'e ait olduğuna inanılan şimdi ise *Ankara Manzarası* olarak adlandırılan yağlıboya tablo da Hollanda'da ortaya çıkar. Bu tablonun hem kendi yolculuğu hem de imgeledikleri Ankara'nın geçmişine ışık tutar. Tablo, fabrika gibi işleyen bir kenti anlatır aslında. Feyza Akder'in (2018) 19. yüzyıl sonlarından fotoğraflarla karşılaştırmalı olarak hazırladığı ayrıntılı inceleme, oldukça aydınlatıcı. Bedesten, tabloda da görkemli bir ni-rengi noktası olarak hemen göze çarpıyor. Tabloda seçilmese de Bedesten

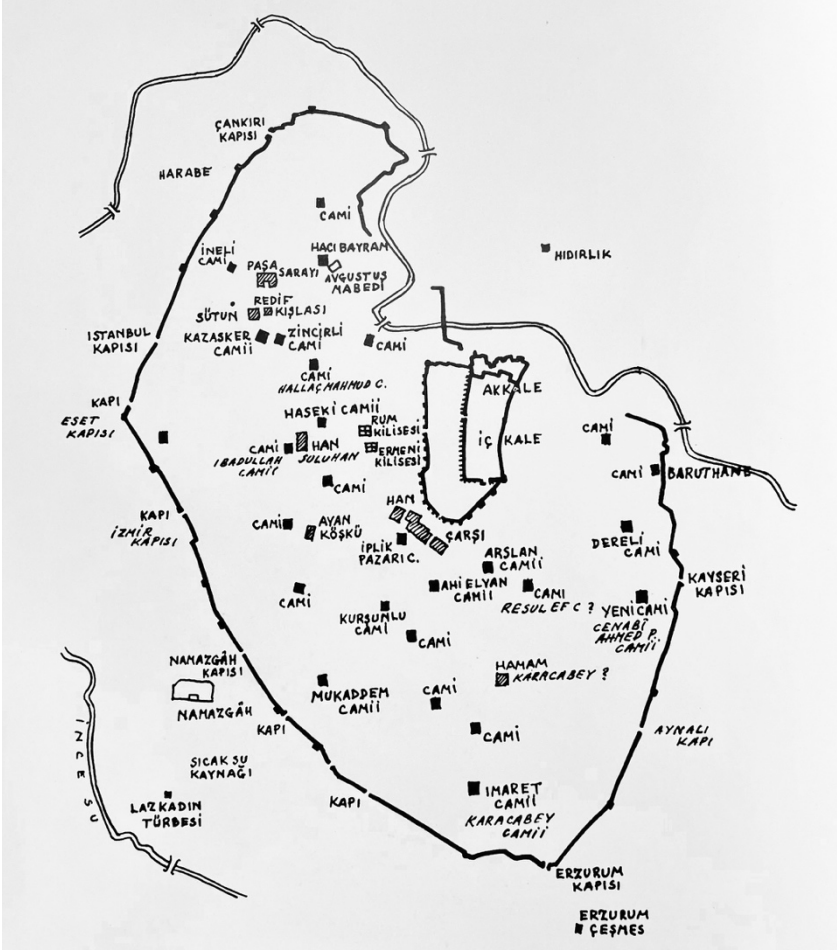
etrafında bulunan yaklaşık on büyük kervansaray ve çevresi kent ekonomisinin kalbini oluşturmakta. Ankara'da farklı dönemlerde inşa edilen otuzdan fazla kervansaraydan en az üçünün (Pirinç Han, Mimarzade Hanı, Ağazade Hanı) 18. yüzyılda inşa edildiği biliniyor (Aktüre, 1994, s. 104; Bakırer ve Madran, 2000, s. 116; Özdemir, 1986, ss. 34-36; Tunçer, 2020, s. 112-123); bu da şehrin o dönemde hala canlı bir ticari yaşama sahip olduğuna işaret eder (Kadı, 2012, s. 32).

Şekil 4. Ankara Manzarası tablosu, Hollanda Ulusal Müzesi "Rijksmuseum Amsterdam" Koleksiyonu. (Kaynak: <https://www.rijksmuseum.nl/en/collection/SK-A-2055>)

Tiftik üretiminin ateşlediği bu ticari hareketlilik Ankara'da farklı üretim ve tüketim alanlarında da bir hareketlilik, han ve medreseleriyle canlı bir yaşam olduğunu gösterir (Aydın vd., 2005, s. 177). Şer'îye sicillerindeki verilere göre günlük kahve tüketimi üzerinden kabaca bir hesap yapıldığında kahvehane müşterilerinin büyük çoğunluğunun kente gelen yabancılardan oluştuğu varsayımıyla kentin oldukça canlı ve hareketli bir ticaret merkezi olduğu bilgisi de sosyal olarak desteklenmektedir (Ergenç, 2000, s. 57). Ticaretteki canlılık yalnızca pazarlarda değil, mahallelerde ve günlük yaşamda da yerini alır. Örneğin, Bedesten'in alt tarafında bulunan çarşı geçmişte İplik Pazarı olarak adlandırılır (Özdemir, 1986, s. 39) (Şekil 5). Adını içinde bulunduğu bu çarşıdan aldığı ve Çıkrıkçılar Yokuşu üzerinden ulaşılan Salman Sokak'ta yer aldığı düşünülen İblikçiler Camisi'nden geriye ise 1916 Ankara Yangını sonrası yalnızca minarenin kaidesi kalmıştır (İşçen, 2019, s. 179; İşçen, 2022, s. 27). "Çıkrıkçılar"

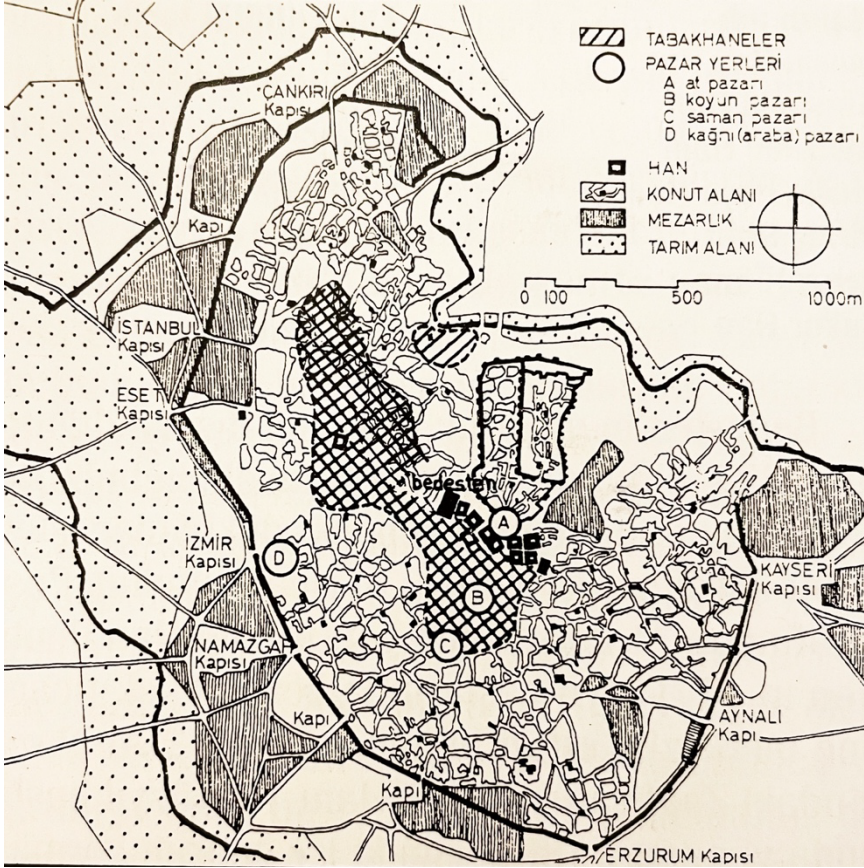
ise adını kumaş dokumacılığında kullanılan iplik bükme, iplik sarma gibi işlerde kullanılan çıkırıktan alır. Ticari yaşam, ev ölçeğinde bir ekonomik faaliyetle başladığı için, konut kurgusu ve aile yaşantısına da yansır (Aktüre, 1994, s. 92; Faroqhi, 1985, s. 247). Çoğu evde bir oda, ip eğirmeye ve dokuma tezgâhlarına ayrılan bir ışık; aile bireyleri de -özellikle kadınlar- bu işliğin emekçileridir. Ekonomi geliştikçe konutlardaki tezgâh sayıları ile ailelerin bu işe ayırdığı zaman ve emek de artar. İplik eğirip, sof dokumanın ailelerin ekonomik durumundan bağımsız olarak günlük hayatlarının bir parçası olduğu da bir başka

ilgi çekici ayrıntıdır (Aktüre, 1994, s. 93).

Şekil 5. Osmanlı şehir suru ve önemli yapılar (von Vincke'nin 1839 tarihli Ankara kent planı, Semavi Eyice (1972) tarafından sadeleştirilerek yeniden çizilmiştir) (Kaynak: Peschlow, 2023, s. 233; s. 456)

Bazı kaynaklar, Ankara'nın sosyal ve ekonomik tarihinde kale-kent olmaktan ticaret ve üretim kentine dönüşürken izlediği özgürleşme süreci ile esnaf ve zanaatkarlardan oluşan Ahi örgütlenmesinden dolayı, klasik İslam kentlerindense Batı geleneğine benzediğini öne sürmektedir (Kılıçbay, 1994, s. 113). İlber Ortaylı (1994, s. 118) da Ankara halkının zihniyet, yaşam tarzı ve çalışma yönelimlerinin Akdeniz'dekiler yerine kuzey Avrupa halklarına daha çok benzediğini ifade eder. Bu bağlamda Ahiler'in, Ankara tarihinde çok özel bir yeri vardır. 13. yüzyılda Moğol istilasından kaçarak Anadolu'ya göç eden Türk topluluklarının çoğunlukla esnaf ve zanaatkarlardan oluştuğu; bu büyük topluluğun da örgütlenerek Ahi teşkilatını kurduğu biliniyor. Ahi örgütlerinin hem mesleki, askeri ve ahlaki bir eğitim sistemi; hem de sosyal bir dayanışma ağı bulunuyordu (Aktüre, 2000, s. 17; Çağatay, 1976, ss. 431-432). Ahiler 13. yüzyılın sonlarında, Anadolu'nun çalkantılı olduğu bir dönemde, kent yönetiminde de kritik rol oynamıştır. Bu geleneksel yapı, Ankara'nın ekonomik kapasitesi sayesinde Avrupa kentleri gibi üretim faaliyetleri ve ticari kimliğiyle anılmasını sağlar. Bir başka benzerlik, uluslararası ticaretin kurulmasıdır. Sofun Ankara geçişinin yününden elde edilerek Avrupa'ya gitmesi elbette pek çok aşaması olan bir süreçtir. Bu süreçte dokumacılar, yıkamacılar, boyacılar ve cendeciler gibi üretici meslek gruplarının dışında, yiğitbaşılar, simsarlar ve dellâllar da vardır. Bunların yanı sıra, üretimde kullanılan tezgâh, çıkırık, tarak, kirman gibi dokuma araçlarının da üretildiği göz önünde bulundurulursa, Ankara'daki üretim ve ticaretin oldukça çeşitli alanlara yayıldığı söylenebilir (Tamur, 2003, s. 77). Tüm bu üretim ve ticari faaliyetler aracılığıyla kente hâkim olan ekonomik rol, kentteki sosyal ve ekonomik ilişkiler üzerinde etkilidir (Kadı, 2012, s. 30). Bu etki de kentin mekânsal kurgusunun ve dokusunun oluşmasında çok önemli bir yere sahiptir.

Şekil 6. Üçüncü Sur ve Ankara Ticari Kent Merkezi Gelişimi (17.-18. yüzyıllar)
(Kaynak: Aktüre, 1994, s. 103)

Ahi örgütleri yalnızca ticari hayatı değil halkı da örgütleme gücüne sahiptir (Aktüre, 1994, ss. 87-88). Bu sayede halk, Ankara'yı hedef alan Celâfî isyanlarından korunmak amacıyla bir duvar örmek üzere örgütlenebilmiştir. Kale'nin dışına doğru genişledikçe saldırılara karşı savunmasız hale gelen kent, üçüncü sur, Osmanlı şehir suru (Peschow, 2023, s. 456) ya da 17. yüzyıl şehir suru (Kadioğlu vd., 2018) olarak da anılan, "en dışta kenti bütünüyle içine alan ve kente ulaşan yol ağzlarında kapıları bulunan bir uzun duvar" (Ergenç, 2000, s. 49) sayesinde, yeni ve genişlemiş bir kale-kent görünümüne kavuşur (Şekil 6) (Şekil 7). Böylece yeni bir mekân da üretilmiş olur. Kentin Dışkale ve üçüncü sur arasında kalan kısımları

Yukarıyüz (Atpazarı ve çevresi) ve Aşağıyüz (Suluhan, çevresi ve Hacı Bayram mahallesi) olarak ikiye ayrılır. 1607-1608 yıllarında örülen bu duvar (Ergenç, 2000, s. 50) bahsettiğimiz üç altın yüzyıl boyunca, kentin dış sınırını tanımlar. Bu yapı “örgütlenmiş kentin dış baskılara karşı kendi varlığını koruma çabasının somut bir örneği” ve kent bütünlüğünün simgesi olarak görülür (Aktüre, 1994, s. 87). Daha önce de ifade ettiğimiz gibi *Ankara Manzarası* tablosunda ve Tournefort gravüründe görülen Ankara, fabrika gibi işleyen kapalı bir kenttir (Şekil 7). Kırsalıyla bütünleşmiş açık Anadolu kentlerinden, tarımla ilişkisinin kısıtlı ve farklı olduğunu vurgulayan dış duvarıyla ayrışır (Aktüre, 1994, s. 88). Kent kurgusunun oluşumunda üretim ilişkilerinin tanımladığı bağlantıları kurduğumuzda, hayvancılıkla geçinen küçük bir Anadolu kasabası olmaya indirgeyemeyeceğimiz bir Ankara görürüz.

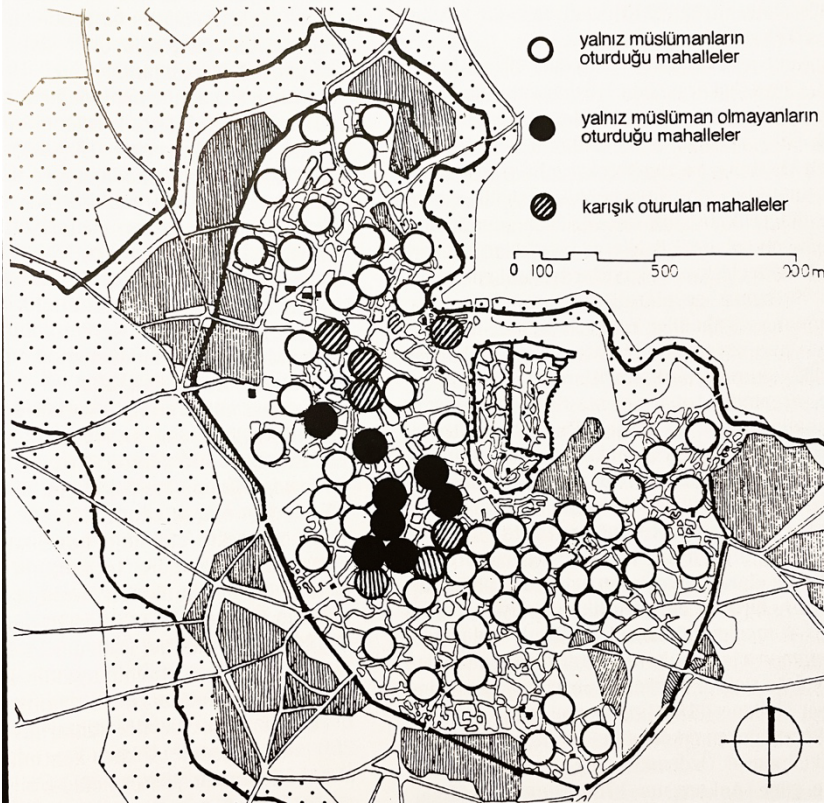
Şekil 7. Torunefort’un 1727 Ankara Gravürü’nün Kadioğlu vd. (2018, s. 110)’nin verdiği bilgiye uygun olarak ters negatifine göre düzeltilmiş versiyonu (Kaynak: Aktüre, 1994, s. 88)

Yurtta Sof, Cihanda Sof

Evliyâ Çelebi, Ankara halkı için “seyahat ile ticaret eder”, “karalar ve denizler tüccarı”dır der. “Coğrafya onu bütün denizlerin kıyılarından uzak tut[ar], ama dünyaya kapatma[z]” (Ortaylı, 1994, s. 119). Sermayenin dolaşımını izlemek, bu rotaları çizebilmenin en güvenilir yoludur. Bu da

sof sayesinde olur. Ankara'nın uluslararası ticaret ağında kendine bu kadar önemli bir yer edinmesini sağlayan ve sof olarak bilinen -mohair, mohair, muhayyer diye de isimlendirilen tiftik, Ankara keçisinden elde edilen yün ve bu yünden elde edilen- kıymetli kumaş, tüm dünyada "Angora" olarak da bilinen eşsiz bir tekstil malzemesidir. Angora "Ankara keçisinin kılından veya tavşanının tüyünden elde edilen iplikle dokunan (giysi)" olarak Türk Dil Kurumu sözlüğünde yer alıyor. Sof ise ipek türü kumaşlara deniyor. Rüdiger'in 1888 tarihli "Angoraziege" adlı makalesinde de "ipek keçi" olarak adlandırılmaktadır (Gönenç, 2020, s. 254). Cumhuriyet'in kuruluşuyla başkent ilan edilen kentimizde belki de yerel üretimi canlandıracak, endüstrileştirecek ve uluslararası piyasada yeniden cazip hale getirilebilecek bir üründür *Ankara ipeği*.

Tiftik, Ankara ekonomisini domine etmenin yanı sıra hem Osmanlı İmparatorluğu içinde hem de dışında çok yüksek talep görür. Padişah IV. Mehmet için Ankara'dan onlarca top sof kumaş siparişi verildiği Osmanlı belgelerinde kayıtlıdır, Busbecq'in, başka kumaştan giysi giymez (2011, ss. 54-55) diyerek düştüğü notu destekler nitelikte Topkapı Sarayı envanterinde Kanuni'ye ait sof bir yer örtüsü bulunur (Yenişehirlioğlu, 2018, s. 7), nüfuzlu devlet adamları da giysilerinde genelde sof kumaş tercih eder (Akyüz, 2003, s. 134). Diğer taraftan Faroqi (2000, s. 66), 16. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Ankara'nın yerel pazarlarının özellikle Venedik ile haşır neşir olduğunu ve bu alışverişin o yıllarda İstanbul'daki Yahudi tüccarlar aracılığıyla yapıldığını ortaya koyar. Venedik Taciri'ni bir de bu gözle okumak muhakkak ilginç olacaktır. 17. yüzyılın başına gelindiğinde Ankara'da sof ticareti ile uğraşan birçok yerel tüccarın Venedik'le bağlantıda olduğu ve oraya seyahatler gerçekleştirdikleri, bu tüccarların hem Müslüman hem gayrimüslimlerden oluştuğu da bilinmektedir (Farouqi, 2000, s. 66; Kadı, 2012, s. 51). Avrupalı tüccarların Ankara'da ikamet ettiğini de eklediğimizde ortaya liman şehirlerini aratmayan oldukça kozmopolit bir demografik yapı çıkar (Ortaylı, 1994, ss. 109-110) (Şekil 8). Örneğin, 16. yüzyıl kayıtlarında Hoca Sinan olarak da bilinen ve çeşitli kaynaklarda Valtorin ya da Valtarino olarak geçen mahallenin, Ankara'ya ticaret amacıyla gelen Venediklilerin yerleştiği bir mahalle olması muhtemeldir (Kılıçbay, 1994, s. 69; Özdemir, 1986, s. 80, s. 237). Sermaye birikimi, Ankara gibi karasal bir Osmanlı kentinin kozmopolitizmine yol açmıştır (Aytekin, 2021, s. 604).

Şekil 8. 18. yüzyılda Ankara nüfusunun mekânsal dağılımı
(Kaynak: Aktüre, 1994, s. 95)

Ankara'dan ihraç edilen tiftik ürünlerinin rotaları zaman içinde önemli ölçüde değişmiştir. İstanbul, Ankara'nın tiftik ihracatının en önemli hedefidir. Onu sırasıyla Halep, İzmir, Sinop ve Samsun takip eder (Faroqhi, 1985, ss. 252-253). 19. yüzyılda İstanbul ve İzmir, Ankara'dan yapılan tiftik gönderileri için önemli limanlar olmayı sürdürürken, imparatorluğun diğer şehirleri önemini kaybeder (Kadı, 2012, s. 52). İzmir'in konumu yerel tüketimden ziyade uluslararası ticaret ile bağlantılıdır; 18. yüzyılın ilk yarısında İzmir Limanı'nı kullanan Hollandalılar Ankara tiftik endüstrisinin açık ara en büyük ithalatçısı olur (Kadı, 2012). Bu dönemde, Ankara'nın yıllık tiftik ihracatının üçte ikisi Amsterdam'a yapılmaktadır ve özellikle Leiden tekstil endüstrisinde kullanılmaktadır. Hollanda'nın Leiden kentinde yer alan "In Den Vergulden Turk" (Altın Yıldızlı Türk) röllyesindeki

Ankara keçisi figürü de bu ticari yolculuğun yansımalarından sayılabilir (Kadı, 2008). Ancak, Hollandalılar, Fransız rakiplerine karşı üstünlüklerini sürdürmez ve aynı dönemde Fransa, Osmanlı İmparatorluğu'nun en büyük ticaret ortağı haline gelir. İsmail Hakkı Kadı'nın (2012) tezindeki İngiliz verileri Levant Company'nin Londra'ya tiftik ithalatını, Fransız verileri de özellikle İzmir'den Marsilya'ya tiftik ithalatını gözler önüne sererken; Hollanda kaynakları da Osmanlı ile ticaret yapan farklı Avrupa toplulukları arasında tiftik ticaretinde üstünlük kazanmak için şiddetli bir rekabet olduğuna işaret eder. Bu rekabet, giderek daha fazla Avrupalı tüccarın Ankara'ya gelmesine yol açar ve ortaya çıkan rekabet baskısı, tiftik ürünleri ve ilgili endüstrilere etki eder. Bu rekabetin, endüstriyle ilgili yerel çıkarları olanlar üzerinde doğrudan sonuçları olmuştur.

İktisat tarihçisi Mehmet Ali Kılıçbay (1994, ss. 68-70), Ankara'nın Osmanlı'nın merkezi otoritesine karşın İstanbul'a yönelmek yerine kendi yanında kavrulmak zorunda kaldığı için -tiftiğin yöreye özgülüğünden dolayı- kazanabildiği ekonomik özgürlüğü sayesinde, İmparatorluk kurucusu içinde istisnai bir kent olduğunu vurgular ve kapitalizmin doğduğu Avrupa kentlerine benzerliğini de buna dayandırır. Ancak, yerel üreticiyi iktidarına tehdit olarak gören Osmanlı politikası, yerel tüccarın direnişine rağmen yabancı tüccarlara ayrıcalıklar tanıyarak Ankara'nın sahip olduğu üstün uluslararası ticaret kabiliyetinin sönümlenmesine yol açar (Gönenç, 2020, s. 265).

Dernschwam (1992, ss. 250-252) notlarında Ankara'nın Rumlar, Ermeniler, Yahudiler ve Türkler'in bir arada yaşadığı ve kent nüfusunun üretimin tüm süreçleri için ayrı ayrı ustalaşmış sofculardan oluştuğunu aktarır. Ankara'ya sof almak için gelen Avrupalı tüccarların da oldukça güvenli bir ortam buldukları açık. Ancak tiftik ürünlerinin Ankara'dan İzmir'e akışını kontrol eden özellikle Ermeni kökenli yerel tüccarlar yabancı tüccarlarla rekabet halindedir. Yerel halk arasında, artan Avrupa varlığından en çok etkilenenler, Ankara'nın dış dünya ile tiftik alışverişini domine eden -aldıkları iyi eğitim sayesinde yabancı dil bildiklerinden olsa gerek- (Ortaylı, 1994, s. 111) Ermeni tüccarlarıdır. Bu nedenle, Avrupalıların Ankara'ya yerleşme arzuları bu tüccarlar tarafından direniş görür (Kadı, 2012). Bu direnişi kontrol altında tutmak için Avrupalı tüccarlar, kendileri lehine ferman çıkartılmasında etkili olabilmek için konsolosluk ağlarını kullanır. Kentte İngiltere ve Fransa konsoloslukları olduğu bilinmektedir. Sonunda dolaylı yoldan da olsa oldukça başarılı oldukları söylenebilir. 16. yüzyılda ticarete sof kumaş temel bir kalem iken, 18. yüzyılda tiftiğin

hammadde olarak yani iplik olarak satılmasına yönelik bir değişim gerçekleşir (Akyüz, 2003, s. 132). Bu süreç, Osmanlı'nın endüstri devriminin gerisinde kalmasının yansımaları olarak okunsa da tiftik keçisi özelinde çok daha özgün ve üzücü bir hikâyeye de evrilir.

Tiftik keçisi o yıllarda yalnızca Ankara ve çevresinde görülen özgün bir keçi cinsi iken, kent dışında pek çok yerde yetiştirilmeye çalışılır, ancak uzunca bir süre başarılı olunamaz. Ankara keçisi bozkır sevdiği için farklı iklimlerde kendine özgü niteliklerini kaybeder, tiftiği kabalaşır, parlaklığı kaybolur ve deniz kıyısı bölgelere yaklaştıkça sayıca azalarak yerini kıl keçisine bırakır (*Ankara Keçisi, Tiftik ve Sof*, 2018, s. 17). Ankara Şer'îye sicillerinde pek çok belge sofun devlet için de önemli olduğunu gösterir ve örneğin sofu saf olarak işlemeyen üreticilerin cezalandırılmasına kadar giden fermanlar yayınlanır. Keçi postunu iplik haline getirmeden kent dışına çıkarmak da yasaktır (Tournefort, 2013, s. 230). Bozkır seven bu süt beyazı keçilerin ihracı da sonunda 1881 yılında yasaklanır, ancak oldukça geç kalındığı için keçilerin Ankara dışında sağlıklı bir şekilde yaşayabileceği doğal koşullar da o zamana kadar bulunmuş olur. George Getheral Müessesesi yerel halkın itirazlarına karşın, yasal ve kaçak sevkiyatlarla Güney Afrika'ya 200'den fazla keçi götürür ve böylece Ankara'nın tiftik tekeli tamamen sona erer (Tan, 2014, s. 148).

Tartışma ve Sonuç

Kentin görünmez tarihini görünür kılmanın pek çok yöntemi var. Ankara'nın Osmanlı katmanı belki mimari olarak görünür bir katman olmaya bilir, ancak arşiv çalışmaları ve dönemin izini süren bilimsel araştırmalar sayesinde bu katmana dair ufuk açıcı keşifler yapılabilir. 2022 yılında Bentderesi Caddesi'nde, Roma Tiyatrosu'nun kuzeydoğusunda, Ankara Kalesi sur duvarlarının batısında yer alan Arkeopark kazı alanında ortaya çıkarılan büyük hamam kalıntısının da bu dönemi aydınlatabilecek önemli bir başlangıç olduğunu düşünüyoruz. Vakıf belgelerine göre Bentderesi'nde vakfiyesi Eylül 1423'e tarihlenen ve Tur(h)asan Bey tarafından yaptırılan bir hamam bulunmaktadır. Kazı çalışması neticesinde ortaya çıkan hamam yapısının da eski Tabakhane Mahallesi'nde yer alması ve kimi kaynaklarda da günümüze ulaşmadığının belirtilmesi sebebiyle *Turasan Bey Hamamı* olduğu düşünülmektedir (Çetinkaya ve Şener, 2024).

Ankara'nın Anadolu'nun güçlü ekonomilerinden ve Avrupa ile yakın ticari ilişkiler içinde olduğu 18. yüzyıl sonuna kadar süren üç altın yüzyıl, yani kentin tiftik sayesinde palazlanmasından, küçülerek önemsizleşmesine ve neredeyse yok olmasına kadar geçen dönem ile izini sürebileceğimiz söz konusu rotalar ve katmanlar hikâyeye edilmeyi hak ediyor. Çok uzun zamandır hayal ettiğimiz kent müzesi içerisinde Ankara'nın ticari altın çağına ışık tutan bir anlatı yer alması hatta belki yalnızca bu konuyu anlatan bir müzenin kente kazandırılması yerinde olurdu. Hem mekânsal olarak kentlinin hafızasında kendisine yer edinecek, hem hafızalara yerleşecek görünmez hikayeleri görünür kılacak bir anlatıcı vazifesi görecektir bir *kent müzesi*, alternatif olarak da bir *sof müzesi* önerelim. Umuyoruz Ankara'nın üzerindeki görünmezlik pelerini yakında kalkar ve görünmez hikayelerini bizlere anlatan bir kent mekânına kavuşur. *Ankara ipeğinin* yolculuğu görselleştirilerek hikâyeye edilmeye değer. Müzeciliğin ilerleyen teknolojik olanaklarla son derece geliştiği çağımızda, Ankara'nın az bilinen ve hikâyelemeye çok uygun tarihini kentlilere ve özellikle gençlere anlatabilmek için hayalimizdeki kent müzesinde, farklı bir anlayış ve yaklaşım ile çağımıza yakışır, akademik literatürde de *edutainment* olarak anılan yenilikçi ve teknolojik yaklaşımları, etkileşimli tasarım ve enstalasyonlarda görmek dileğiyle (Çalışkan, 2010); değerli hocamız Ali Cengizkan'ın, Oğuz Atay'ın dörtlüğünden esinle kaleme aldığı pasajla bitirelim:

"(...) belirleyenler kadar belirlemeyen ve ilgilenmeyenler de yaratıyor şehrin 'ne'liğini. Köşeden mızımızlananlar ya da homurdananlar; işine gidip-gelenler; yanlışlarla dalga geçenler; sadece kişisel fırsatları önemseyip deneyenler; şehre egolarının uzantısında bir göçebe olarak bakıp, onu tükettiklerinde başka bir şehre göç edecek olanlar; şehre bir mecburiyet ve bir mahkumiyet olarak bakanlar; başkasının ilgilenmesiyle-ilgilenmemesiyle, yaratmasıyla-yaratmamasıyla, özveri göstermesiyle-göstermemesiyle dalga geçenler; hepiniz hepiniz yarattınız ve yaratıyorsunuz bu şehri." (Cengizkan, 2020, s. 179)

Extended Abstract

The City's Invisible Story: Ankara Silk

İdil Çalışkan³

ORCID: 0009-0000-0554-0987

Ankara, chosen as the modern capital right after the foundation of the republic, was developed in a planned manner integrating its historical fabric, holds a place in the collective memory as the city "built from scratch". However, with a history older than the Phrygians and historical layers from the Romans, Byzantines, Seljuks, and Ottomans, how could it have been built from scratch? Beyond this partially realistic perception, Ankara has a rich urban history that remains largely invisible to its inhabitants. Though Ankara may have appeared as a small town at the onset of the republican era, a century ago it was a bustling commercial hub with a cosmopolitan population comparable to port cities. This commercial vitality was primarily due to the Angora goat unique to the city. This study conducts a socio-spatial analysis of the international trade routes and capital circulation that developed between the 16th and 19th centuries in Ottoman Ankara through the production of mohair and camlet. In order to understand the urban morphology formed during that three centuries, it draws a picture through travelogues, academic research, and secondary sources. To make the unique history of the city visible is the main concern of this text. The aim here is not to develop a new method for studying urban history but to emphasize the importance of capital accumulation as a medium for grasping the transformation of socio-spatial set up of the city over time.

The historical evolution of Ankara's economic structure is closely tied to the cultivation of the Angora goat and the resulting mohair. The local conditions in Ankara, including its climate and terrain, were ideal for the Angora goat, which produced a highly prized fleece. This fleece was spun into a fine, luxurious fabric known as *sof* (camlet), which became a major export commodity and a cornerstone of Ankara's economic activity. From the 16th century onwards, mohair and camlet fabric produced from the fleece of the Angora goat played a crucial role in Ankara's economy.

³ Independent Researcher, E-mail: idilcal@gmail.com

Evliya Çelebi, who visited Ankara in the 1640s, mentioned mohair production and noted that the Angora goat could only be raised in Ankara. During the same period, Ankara was an important center on the European trade network and the Silk Road. From the early 16th century, mohair and camlet trade saw significant exports to Europe. During this period, Ankara established intensive commercial relations with countries such as Venice, England, France, the Netherlands, and Poland. The trade routes that connected Ankara to these countries were part of a broader network that facilitated the exchange of goods, culture, and knowledge. The city's strategic location along the Silk Road further enhanced its role as a hub of trade and commerce. However, the late 19th century brought challenges as the British and Americans introduced Angora goats to South Africa and the United States, diminishing Ankara's economic dominance in the mohair trade.

Mohair was not only important for the economy of the city, it had also shaped the social life and morphology of it. Ankara's oldest neighborhoods are located within and around the Citadel. With the increase in trade in the 16th century, the city began to expand from the Citadel towards the Bedesten area. The Mahmut Paşa Bedesten, its surrounding inns and marketplace became the heart of the mohair trade and thus the city. For example, the area around Suluhan remains a significant trading center to this day, showcasing the enduring legacy of Ankara's historical commercial infrastructure. Many inns of Ankara were hubs for mohair and camlet trade. This commercial activity was also a sign of a vibrant social life in the city. Mohair was a very special sort of fabric produces from Angora goat, and the production process caused the community of Ankara to specialize in different phases of this process. Thus, such expertise shaped the city through this trade activity. Caravanserais, Bedesten, closed and open area markets or even streets named after the popular expertise around them. This process involved various occupational groups such as weavers, washers, dyers, brokers, and auctioneers. These commercial relations influenced the city's social and economic structures and its spatial layout. This process is visible in the "View of Ankara" painting found in the Netherlands. The architectural and spatial layout of the city reflects the vibrant economic activity and its integration into regional and international trade networks. The transformation of Ankara into a trade and production city affected its spatial development. The export of mohair to Europe integrated Ankara into international trade networks. Therefore,

Ankara has always been a city where people of different ethnic and religious backgrounds lived together. The local population consisting of Muslims and non-Muslims, used to produce camlet from the unique Angora goat. However, after the city became a global monopoly with its distinctive identity, it evolved into a modest settlement with its urban spaces developing around the Citadel, self-creating its borders, and becoming introverted. Ankara was well known in Europe as a vibrant and lively Ottoman city. Spatial mobility of traders was not unique to the locals of Ankara, European merchants were also settling in Ankara. In the 17th century, Polish traveler Simeon remarked that he felt at home when he arrived in Ankara. Different ethnic or religious groups concentrated in different districts, and Europeans settling in the city even started naming neighborhoods after these groups.

The characterization of Ankara as the "city created out of nothing" actually stems from a lack of understanding of its history and economic significance. Mohair and camlet production provide an essential key to understanding Ankara's history and spatial development. Mohair induced production trade integrated Ankara into international trade networks and shaped its social and economic structure. Ankara's rich history of mohair and camlet production underscores its past commercial and social importance. The historical and spatial development of Ankara, shaped by its economic activities and social structures, offers valuable insights into its identity and legacy. The study highlights the value of making this rich history more visible to the inhabitants.

Kaynakça/References

- Akder, F. (2018). Rijksmuseum Ankara manzarası: Bir resmin hikayesi. G. Çerçi-oğlu Yücel ve F. Yenişehirlioğlu (Ed.). *Tarihi dokumak: Bir kentin gizemi, sof* içinde (ss. 107-128). Vekam.
- Aktüre, S. (1994). 17. ve 18. yüzyıllarda Ankara. E. Batur (Ed.). *Ankara Ankara* içinde (ss. 87-108). Yapı Kredi Yayınları.
- Aktüre, S. (2000). 16. yüzyıl öncesi Ankara'sı üzerine bilinenler. A. T. Yavuz (Ed.) *Tarih içinde Ankara: Eylül 1981 seminer bildirileri* içinde (ss.3-48). TBMM Basımevi.

- Akyüz, J. (2003). *Ankara'nın bütüncül tarihi çerçevesinde XVIII. yüzyılda Ankara (Şer'ıye sicillerinin sayısal ve muhteva analizi denemesi)* (Tez no 127805) [Doktora tezi, Ankara Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.
- Andreasyan, H. der. (1964). *Polonyalı Simeon'un seyahatnamesi: 1608-1619*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Ankara Kalkınma Ajansı. (2018). *Ankara geçisi, tiftik ve sof*.
- Aydın, S., Emiroğlu, K., Türkoğlu, Ö. ve Özsoy, E.D. (2005). *Küçük Asya'nın bin yüzü: Ankara*. Dost Kitabevi Yayınları.
- Aytekin, E. A. (2022). Beyond conflict and coexistence: cosmopolitanism and inter-communal relations in late Ottoman cities. *Southeast European and Black Sea Studies*, 22(4), 587-608. <https://doi.org/10.1080/14683857.2022.2051123>
- Bakırer, Ö. ve Madran E. (2000). Ankara kent merkezinde özellikle hanlar ve bedestenin ortaya çıkışı ve gelişimi. A. T. Yavuz (Ed.) *Tarih içinde Ankara: Eylül 1981 seminer bildirimleri* içinde (ss.105-127). TBMM Basımevi.
- Busbeq, O. G. de (2011). *Türk mektupları: Kanuni döneminde Avrupalı bir elçinin gözlemleri (1555-1560)* (D. Türkömer, Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. (Orijinal eserin yayım tarihi: 1694) Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Cengizkan, A. (2020). Son söz: Geçmişe bakıp düşünmek, ama nostaljiye düşmemek. A. Cengizkan ve N. M. Cengizkan (Ed.). *Bir şehir kurmak: Ankara 1923-1933* içinde (ss. 179-180). Vekam.
- Çağatay, N. (1976). Fütüvvetçilikle ahiliğin ayrıntıları. *Bellekten*, 40(159), 423-438. <https://bellekten.gov.tr/tam-metin-pdf/1421/tur>
- Çalışkan, İ. (2010). The museum storyteller: innovative wonderlands in contemporary buildings. S. Knierbein, A. Rieger and I. Banerjee (Ed.). *Information. Communication. Attention! Exploratory urban research beyond city branding* içinde (ss. 95-108). IVA Verlag.
- Çalışkan, İ. (2021). Bedestenin Akok mavisini, Ankara'nın Osman Hamdi Bey'i. *Sol-fasol*, 106, 28-29.
- Çerçioğlu Yücel, G. (2018). Tarihi dokumak: Bir kentin gizemi sergisi, sof, tiftik ve Ankara geçisinin 600 yıllık serüveninin izinde. G. Çerçioğlu Yücel ve F. Yenışehirlioğlu (Ed.) *Tarihi dokumak: bir kentin gizemi, sof* içinde (ss. 9-41). Vekam.
- Çetinkaya, S. ve Şener, Y.S. (2024). Ankara Debbağhane/Tabakhane Hamamı'nda duvar sıvaları ve alçıların onarımı. Fahri Yıldırım (Ed.). 37. *Arkeometri Sonuçları Toplantısı* içinde (ss. 395-408). Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Dernschwam, H. (1992). *İstanbul ve Anadolu'ya seyahat günlüğü* (Y. Önen, Çev.). Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ergenç, Ö. (2000). 16. yüzyıl Ankara'sı: Ekonomik, sosyal yapısı ve kentsel özellikleri. A. T. Yavuz (Ed.). *Tarih içinde Ankara: Eylül 1981 seminer bildirimleri* içinde (ss. 49-58). TBMM Basımevi.

- Evliya Çelebi (2001). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi seyahatnamesi* (2. Cilt, 2. Kitap). Yapı Kredi Yayınları.
- Faroqhi, S. (1985). Onyedinci yüzyıl Ankara'sında sof imalatı ve sof atölyeleri. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 41(1-4), 237-259. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/8341>
- Faroqhi, S. (2000). Ankara ve çevresindeki arazi mülkiyetinin ya da insan-toprak ilişkilerinin değişimi. A. T. Yavuz (Ed.). *Tarih içinde Ankara: Eylül 1981 seminer bildirimleri* içinde (ss. 59-88). TBMM Basımevi.
- Gönenç, S. (2020). Ankara (tıftık) keçilerinin yitiriliş öyküsünden bir kesit. *Ankara Araştırmaları Dergisi*, 8(2), 253-267. https://jag.journalagent.com/jas/pdfs/JAS_8_2_253_267.pdf
- Işıklar Bengi, S. ve Sağıroğlu, Ö. (2020). Kentin değişen yüzünde Ankara Mahmut Paşa Bedesteni. *Turkish Studies-Social Sciences*, 15(3), 1165-1183. <https://dx.doi.org/10.29228/TurkishStudies.40626>
- İşçen, Y. (2019). *Cumhuriyet öncesi Ankara'da cami ve mescitler*. Cadde Anafartalar Kuyumcuları.
- İşçen, Y. (2022). *Ankara: Belleğini arayan kentin yitik mekanları*. Ankara
- Kadı, İ. H. (2008). Amsterdam'daki bir kilisenin Anadolu'ya uzanan hikayesi. *Ke-bikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi*, 14(25), 219-237.
- Kadı, İ. H. (2012). *Ottoman and Dutch merchants in the eighteenth century: Competition and cooperation in Ankara, Izmir, and Amsterdam*. Brill.
- Kadioğlu, M., Görkay, K. ve Mitchell, S. (2018). *Roma döneminde Ankyra*. Yapı Kredi Yayınları.
- Kılıçbay, M. A. (1994). Sof şehri Ankara. E. Batur (Ed.). *Ankara Ankara içinde* (ss. 65-72). Yapı Kredi Yayınları.
- Ortaylı, İ. (1994). 19. yüzyıllarda Ankara. E. Batur (Ed.). *Ankara Ankara içinde* (ss. 109-119). Yapı Kredi Yayınları.
- Özdemir, R. (1986). *XIX. yüzyılın ilk yarısında Ankara: Fiziki, demografik, idari ve sosyo-ekonomik yapısı (1785-1840)*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Peschlow, U. (2023). *Ankara: Roma ve Bizans dönemi arkeoloji mirası* (D. Saban, Çev.). Vekam. (Orijinal eserin yayım tarihi: 2015)
- Şafak, Elif. (2018). *Şehrin aynaları*. Doğan Kitap.
- Tamur, E. (2003). *Tıftık keçisi ve Ankara tıftık dokumacılığı: Tükenen bir zenginliğin ve çöken bir sanayinin tarihsel öyküsünden kesitler*. Ankara Ticaret Odası.
- Tan, S. (2014). XIX. yüzyılda Anadolu'dan Güney Afrika'ya tıftık keçisinin yasal ve kaçak sevkıyatı. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 35(1), 137-152. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/113939>
- Tekeli, İ. (1987). Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde kent planlama pratiğinin gelişimi ve kültürel mirasın korunmasındaki etkileri. *İslam mimari mirasını koruma konferansı 22-26 Nisan1985 İstanbul bildirimleri* içinde (ss. 159- 173). İki Nokta.

- Tournefort, J. de. (2012). *Tournefort seyahatnamesi* (2. Cilt). (T. Tunçdoğan, Çev.). Kitap Yayınevi. (Orijinal eserin yayın tarihi: 1717)
- Tunçer, M. (2020). *Ankara'da vakıf bedesten ve hanlar* (15.-20.yy). Gazi Kitabevi.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı tarihi* (2. Cilt). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yenişehirlioğlu (Ed.) *Tarihi dokumak: Bir kentin gizemi, sof* içinde (ss. 7-8). Vekam.
- Yenişehirlioğlu, F. (2018). Bir sergi hazırlarken. G. Çerçioğlu Yücel ve F.

İdil Çalışkan

Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Bölümü'nden mezun olduktan sonra aynı üniversitede yüksek lisansını tamamladı. Halen ODTÜ, Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Ana Bilim Dalı'nda doktora öğrencisidir. 2011 yılından beri mimar olarak çalışmakta, 2019 yılından bu yana da Ankara Büyükşehir Belediyesi, Kültür ve Tabiat Varlıkları Dairesi Başkanlığında Ankara'nın kültürel miras alanları ile ilgili çalışmalarını sürdürmektedir.

After graduating from the Middle East Technical University, Department of Architecture, İdil Çalışkan completed her master's degree at the same university. She is currently pursuing her PhD studies in the Department of Urban Policy Planning and Local Governments at METU. She has been working as an architect since 2011 and has been working in the Department of Culture and Natural Heritage of the Ankara Metropolitan Municipality, focusing on Ankara's cultural heritage sites since 2019.

E-posta: idilcal@gmail.com